

بسم الله الرحمن الرحيم

دیپلماسی مساجد: ترکیه این‌گونه در معرکه رهبری اسلامی پیروز شد

حزب عدالت و توسعه چگونه از قدرت نرم اسلامی استفاده می‌کند؟

منبع: مجله Foreign Affairs، ۱۰ ژانویه ۲۰۱۹؛ بازنشر در وب‌سایت عربی شبکه الجزیره
ترجمه محمدرضا کوهکن

تحت رهبری رئیس‌جمهور ترکیه، رجب طیب اردوغان، کسی که حزب عدالت و توسعه‌اش ریشه‌های اسلامی دارد، دین به ابزاری مهم در سیاست خارجی ترکیه تبدیل شده است. در کشورهایی از آمریکای لاتین تا آفریقای جنوبی ترکیه به ساختن مساجد، تأمین مالی آموزش دینی، بازسازی میراث عثمانی و ترویج نسخه خاصش در رهبری اسلامی از طریق آن (موارد) اقدام می‌کند.

مؤسسات دولتی و سازمان‌های جامعه مدنی مخصوص ارشاد دینی از طریق ترکیب اسلام سنی و قومیت ترکی اقدام به گسترش زبان و فرهنگ ترکیه در کنار دروس دینی می‌نمایند و پرچم ترکیه را در پروژه‌های جدید برافراشته‌اند. در ذهن کسانی که این سیاست‌ها را اتخاذ می‌کنند، ترکیه به دلیل وارث امپراتوری عثمانی بودن، آخرین قلعه اسلام و رهبر بدیهی نهضت تمدن اسلامی است.

ترکیه تنها قدرت منطقه‌ای نیست که از اسلام برای گسترش هیمنه‌اش بهره می‌گیرد، چراکه ایران و سعودی نیز از طریق تأمین مالی سازمان‌ها و مساجد، برای گسترش نسخه‌های خاص خود از اسلام تلاش می‌کنند. ترکیه تلاش می‌کند نسخه خود از اسلام را به‌عنوان یک جایگزین سنی با تسامح بیشتر و افراط‌گرایی کمتر در برابر وهابیت سعودی معرفی کند که به همین دلیل برای رهبری منطقه مناسب‌تر است. برخلاف مذهب سنت‌گرای حنبلی که ریشه وهابیت است، مذهب حنفی که در ترکیه رواج دارد، نسبتاً لیبرال بوده و فضای قابل‌ملاحظه‌ای برای تفسیر قوانین دینی فراهم می‌نماید.

ولی ظاهر ناسیونالیستی دیپلماسی مذهبی ترکیه می‌تواند مانع عدم موفقیت آن شود. این باعث رنجش کشورهای اروپایی که اقدامات ترکیه را دوقطبی‌ساز و تخریب‌کننده یکپارچگی مهاجران ترک می‌دانند، و نیز کشورهای خاورمیانه که ترکیه را با لنز امپراتوری نگاه می‌کنند، می‌شود. حزب عدالت و توسعه، توسعه دینی ترکیه را به سطوح بی‌سابقه‌ای رسانده است اما در این زمینه سوءظن به اهداف ترکیه می‌تواند چشم‌انداز موفقیت آن را محدود کند.

دیپلماسی مسجد

یکی از واضح‌ترین ابزارهایی که ترکیه از طریق آن شایستگی‌های دینی‌اش را گسترش داده، ساختن مساجد جامع در سراسر جهان است. در سال ۲۰۱۵ اردوغان یک مسجد جامع را در تیرانا، پایتخت آلبانی، افتتاح کرد. در بهار ۲۰۱۶ او در مراسم افتتاح مرکز «دیانت» آمریکا شرکت نمود: یک مسجد و مرکز فرهنگی در مریلند که خودش را بزرگ‌ترین مرکز اسلامی در نیمکره غربی زمین می‌داند. او در سپتامبر یکی از بزرگ‌ترین مساجد اروپا را در شهر کلن آلمان، که اقامتگاه جمع بزرگی از مهاجران ترک است، افتتاح کرد. او همچنین برنامه‌هایی برای ساخت مساجد در کوبا، رومانی و ونزوئلا دارد.

دولت ترکیه این پروژه‌ها را از طریق «بنیاد دیانت» - که تحت نظر اداره امور دینی (دیانت) فعالیت دارد - حمایت می‌کند. دیانت در سال ۱۹۲۴ هم‌زمان با افول امپراتوری عثمانی و تولد دولت جدید ترکیه برای ترویج یک نسخه سکولار از اسلام تأسیس شد. دیانت در داخل ترکیه علاوه بر ساخت و نگهداری مساجد، ائمه مساجد را استخدام می‌کند، به همگان آموزش‌های دینی می‌دهد، هنجارهای اسلامی را تفسیر می‌نماید، و خطبه‌هایی را که هر هفته در مساجد کشور خوانده می‌شود، می‌نویسد. دیانت تا دهه ۱۹۸۰ نقش برجسته‌ای در خارج از مرزهای ترکیه ایفا نمی‌کرد. به دنبال کودتای نظامی سال ۱۹۸۰ و تشتت حاصل از آن، هم سازمان‌های اسلام‌گرا و هم سازمان‌های چپ به نفوذ در اجتماع ترک‌های مهاجر اروپای غربی روی آوردند. دولت نظامی که نیازمند راهی برای رقابت با پیام‌های مربوطه بود، عملکرد دیانت را به اروپا گسترش داد. در آنجا از این سازمان برای ترویج نسخه سکولار اسلام در بین مهاجران ترک استفاده کرد تا از افراط‌گرایی جلوگیری کند.

حزب عدالت و توسعه مأموریت بین‌المللی دیانت را گسترش داد و آن به صورت واضح‌تری به ابزاری برای برنامه‌های سیاسی و ایدئولوژیک حزب تبدیل کرد. دیانت از سال ۲۰۱۰ که یک موسسه نیمه‌مستقل بود، کاملاً تحت کنترل دولت در آمد. در آن سال حزب حاکم رئیس جدیدی را برای دیانت منصوب کرد که نسبت به پیشینیان خود سرسپردگی بیشتری به برآورده ساختن درخواست‌های حزب عدالت و توسعه داشت. اصلاحات قانونی مأموریت سازمان را به صورت قابل‌ملاحظه‌ای گسترش داد و ظرفیت اداری و اجرایی آن را تقویت کرد، از جمله دخالت در سیاست خارجی. بنیاد دیانت امروزه در سراسر جهان فعالیت می‌کند، از آمریکای لاتین تا اروپا، آفریقا و آسیا و به اجتماعات مسلمانان خدمات دینی ارائه می‌دهد: سازمان‌دهی سفر حج، آموزش مبلغان، انتشار کتب و ترجمه قرآن به زبان‌های محلی. دیانت همچنین برای دانش‌آموزانی از آفریقا، بالکان، آسیای میانه و آمریکای لاتین بورسیه مطالعات دینی در این کشور را فراهم می‌کند.

البته بنیاد دیانت تنها ابزار قدرت نرم دینی ترکیه نیست؛ «آژانس همکاری و هماهنگی ترکیه»، دیگر مؤسسه دولتی است که حضور بین‌المللی خود را تحت نظر حزب عدالت و توسعه گسترش داده است. این مؤسسه مسئول بازسازی میراث عثمانی در سراسر جهان است، از جمله ده‌ها آثار تاریخی در بالکان، مقبره تاریخی گل بابا، جنگجو و شاعر معروف عثمانی در مجارستان، بازاری در شهر کرکوک عراق و یک ساختمان کنسولگری در اتیوپی.

سازمان‌های مردم‌نهاد بشردوستانه با تمایلات اسلامی نیز نفوذ ترکیه را در بخش‌هایی از خاورمیانه و آفریقا که قبلاً متعلق به امپراتوری عثمانی بوده گسترش داده‌اند. این گروه‌ها مساعدت‌هایی شامل غذا و لوازم پزشکی ارائه می‌کنند، و در توسعه زیرساخت‌هایی مانند چاه، یتیم‌خانه و مدرسه یاری می‌رسانند. حزب عدالت و توسعه از ۱۶ سال پیش که به قدرت رسید، محدودیت‌های بوروکراتیک این سازمان‌های مردم‌نهاد را کاهش داد که به آن‌ها اجازه می‌داد کمک‌های مالی مردمی بیشتری دریافت کنند و فعالیت‌هایشان را در خارج از کشور گسترش دهند. بسیاری از مقامات ارشد حزب عدالت و توسعه ارتباط نزدیکی با سازمان‌های بشردوستانه دارند. از سوی دیگر نیز رهبران این سازمان‌های مردم‌نهاد خودشان را بازیگران مهمی در سیاست خارجی ترکیه به حساب

می‌آورند. آن‌ها معمولاً بر مسئولیت ترکیه در برابر سرزمین‌های عثمانی سابق و نقش این کشور به‌عنوان رهبر تمدن اسلامی اصرار دارند.

دیپلماسی دینی ترکیه در هیچ کجا مؤثرتر از سومالی نیست. در اوج قحطی ویرانگر در اوت ۲۰۱۱ که رسانه‌های غربی عمدتاً آن را نادیده گرفتند، اردوغان هیئتی متشکل از وزرای بلندپایه کابینه، رهبران سازمان‌های مردم‌نهاد، بازرگانان، اصحاب رسانه و سلبریتی‌ها را برای بازدید از یک اردوگاه مملو از کودکان گرسنه در موگادیشو رهبری کرد. سفر در ماه مبارک رمضان واقع شده و پیام اردوغان واضح بود: ترکیه برادران و خواهران مسلمانان را ترک نخواهد کرد. از آن زمان، ترکیه بیش از یک میلیارد دلار برای کمک به سومالی صرف کرده است؛ یک شرکت ترکیه‌ای فرودگاه موگادیشو را اداره می‌کند و شرکت هواپیمایی ترکیه تنها حامل بین‌المللی است که در آن پرواز می‌کند؛ بنیاد دیانت و سایر سازمان‌های مردم‌نهاد مذهبی مدارس را اداره می‌کنند؛ یک بیمارستان در سومالی پس از آن به نام اردوغان نام‌گذاری می‌شود؛ آژانس یاری ترکیه مسئول جمع‌آوری زباله است. سومالیایی‌ها به سازمان‌های مسلمان ترکیه بیش از سازمان‌های غربی اعتماد می‌کنند. شاید به‌عنوان یکی از نتایج این اعتماد، تجارت بین دو کشور به‌سرعت در حال گسترش است و ترکیه بزرگ‌ترین پایگاه نظامی برون‌مرزی خود را در سومالی ایجاد کرده است.

سبک آموزش دینی ترکیه در سایر نقاط آفریقا مانند چاد، اتیوپی، غنا، نیجر و نیجریه مورد اقبال است.

سازمان‌های اسلامی از جمله «هدای» و «سلیمان‌جولار» مدارس دینی موسوم به «مدارس امام خطیب» را اداره می‌کنند که در آن آموزه‌های اسلامی و علمی تلفیق می‌شود. اردوغان یکی از برجسته‌ترین فارغ‌التحصیلان این مدارس است. محبوبیت آن‌ها از حملات یازده سپتامبر افزایش یافته است، چراکه بسیاری از کشورهای مسلمان آمده‌اند تا اسلام ترکیه را به‌عنوان جایگزینی برای جریان‌های رادیکال‌تر مشاهده کنند. مقاماتی از افغانستان، چاد، نیجر، پاکستان و سومالی ابراز علاقه کرده‌اند که به همین دلیل از مدل آموزش اسلامی ترکیه که به‌وسیله مدارس امام خطیب ارائه شده، اقتباس کنند.

ترکیه همچنین دانش‌آموزانی را از کشورهای دیگر برای دریافت آموزش دینی در مدارس بین‌المللی امام خطیب، به شهرهایی مانند استانبول، قیصریه و قونیه می‌آورد. در سال ۲۰۱۴-۲۰۱۵ بیش از هزار دانش‌آموز از ۷۶ کشور در این مدارس درس خوانده‌اند. یک انجمن آموزشی وابسته به دولت به نام «بنیاد معارف» نیز نقش فعالی در ارتقاء سبک آموزش دینی ترکیه در خارج از کشور از طریق ارائه بورس تحصیلی، ساختن مدارس و خوابگاه‌ها و آموزش معلمان بازی کرده است.

با توجه به دشمنی‌های تاریخی، کشورهای خاورمیانه نسبت به کشورهای آفریقایی پذیرش کمتری از فعالیت‌های دینی ترکیه داشته‌اند. بسیاری از کشورهای عربی که زمانی توسط امپراتوری عثمانی اداره می‌شدند، هنوز ترکیه را یک قدرت امپراتوری می‌بینند. از طرف دیگر بسیاری از مردم ترکیه کشورهای عربی را خائنانی می‌دانند که در جنگ جهانی اول علیه امپراتوری عثمانی با انگلیس همکاری کرده‌اند. از زمان ظهور حزب اسلام‌گرای عدالت و توسعه در سال ۲۰۰۲، این دشمنی به آرامی جای خود را به همگرایی فرهنگی داده است. حزب عدالت و توسعه به منظور تقویت قدرت نرم خود در خاورمیانه، عمدتاً به روابط خود با اخوان المسلمین متکی بوده که شعبه‌ای در ترکیه ندارد، اما از هماهنگی ایدئولوژیک نزدیکی با حزب عدالت و توسعه برخوردار است. نجم‌الدین اربکان، بنیان‌گذار حزب پیشین عدالت و توسعه و پدر معنوی آن، روابطی قوی با رهبران اخوان المسلمین در سراسر منطقه داشته است. در ابتدای قرن بیست‌ویک، سازمان‌های مردم‌نهاد وابسته به حزب عدالت و توسعه، شکل‌دهی به این روابط را از طریق میزبانی همایش‌های بین‌المللی و انجمن‌های آینده جهان اسلام در استانبول و تبدیل این شهر به یک مرکز مهم برای اخوان المسلمین ادامه دادند. همچنین الجزیره قطر، بزرگ‌ترین شبکه خبری خاورمیانه، به پیشرفت تصویر ترکیه به‌عنوان یک کشور مسلمان الگو کمک کرده است.

با این وجود به دنبال عواقب قیام‌های عربی، خاورمیانه منطقه‌ای شده که شاید عمیقاً نسبت به رهبری ترکیه تردید کرده است. درگیری‌های مخرب ترکیه در سوریه و چرخش اردوغان به استبداد، تصویر آن را نزد کشورهای همسایه فرو ریخته است. علاوه بر این، اخوان المسلمین - که ترکیه برای رسیدن به اهدافش به شدت بر آن تکیه کرده - اکنون توسط بسیاری از مسلمانان یک شکست تلقی می‌شود و در مصر، عربستان سعودی و امارات متحده عربی به‌عنوان یک سازمان تروریستی برچسب خورده است. تشدید

لفاظی‌های ناسیونالیستی ترکیه و اشاره‌های مکرر به گذشته عثمانی‌اش، صدای حکومت‌هایی مانند مصر و امارات متحده عربی را که در پشت دیپلماسی دینی ترکیه یک برنامه امپریالیستی می‌بینند، درآورده است.

کشورهای اروپایی نیز در مورد فعالیت‌های توسعه دینی ترکیه نگران شده‌اند. اردوغان از طریق دیانت توانسته است نفوذ خود را در میان جمعیت پراکنده ترک در سراسر اروپا گسترش دهد. دیانت حقوق ائمه مساجد اعزامی از ترکیه را می‌پردازد و پیام‌هایی را که بیان می‌کنند، به شدت تحت کنترل دارد. خطبه‌های نماز جمعه دقیقه همانند خطبه‌هایی است که در ترکیه ایراد می‌شود، صادرشده از مرکز اصلی دیانت در آنکارا. این امر باعث ناراحتی شدید مقامات اروپایی شده که استدلال می‌کنند دخالت ترکیه در زندگی دینی مهاجران، مانع یکپارچگی موفق آنان می‌شود.

صدر ناسیونالیسم ترکی

در سطح جهانی، توسعه دینی ترکیه به نتایج متفاوتی منجر شده است. در سومالی جنگ‌زده، هم‌نخبگان سیاسی و هم‌مردم محلی از تلاش‌های ترکیه که اعتمادسازی کرده و راه همکاری‌های آینده بین دو کشور را فراهم نموده، قدردانی می‌کنند. در بالکان پیش‌بینی‌شده ترکیه به خاطر استفاده از میراث عثمانی و ظهورش به‌عنوان حامی مسلمانان، با اجتماعات مسلمانان تعامل بهتر و با اجتماعات غیرمسلمانان تعامل کمتری داشته باشد. ترکیه در جمهوری‌های ترک آسیای میانه که غالباً سکولار هستند، طرفداران کمتری پیدا کرده است.

ابتکارهای ترکیه در خاورمیانه و اروپا با تردید فزاینده‌ای روبرو شده است. احزاب ناسیونالیستی و راست افراطی که دستاوردهایی در سراسر اروپا داشته‌اند، با توسعه دینی ترکیه دشمنی دارند. در خاورمیانه، ترکیب اسلام و ناسیونالیسم ترکیه خاطره‌های ناخوشایند امپراتوری عثمانی را زنده می‌کند. تا زمانی که حزبی با ریشه‌های اسلامی حاکم است، ترکیه به اجرای سیاست خارجی که دین یکپارچه و جداناپذیر از آن است ادامه خواهد داد. اما با توجه به دستاوردهایی که ناسیونالیست‌ها در دنیا داشته‌اند، فروش برند مخصوص ترکیه در توسعه دینی سخت‌تر می‌شود!